

Az amerikai századközép radikális képelete: Charles Olson és a korai posztmodernizmus

Az amerikai irodalomtudomány Charles Olson nevéhez köti a korai posztmodernizmus poétikáját és költői gyakorlatát. Olson a második világháború utáni amerikai költészet és általában a XX. századi irodalmi gondolkodás meghatározó egyénisége. Ma, amikor az irodalomtörténet és -elmélet a kánonok pluralizmusát tartja számon, nem lehet a posztmodernizmus Olson-féle vonulatának figyelembevétele nélkül beszélni a háború utáni költészetről. Olson munkásságának tárgyalása nélkül pedig lehetetlen megérteni azt a gazdag és önmagában is sokféle irodalmat, mely kívül esik a hivatalos, egyetemeken és egyetemi kiadók által intézményesen kanonizált („mainstream” és „establishment”) kultúrán. Charles Olson ma már nem egyszerűen a nem-akadémikus — azaz radikális, újító, kísérletező, „alternatív,” posztmodern — irodalom prófétája és nagy alakja, hanem — akár tetszik, akár nem — maga is része egy új „establishment”-nek, amely nemcsak teljesítményével, de intézményeivel és infrastruktúrájával is vetekszik a hagyományosabb, akadémikus vonallal. Bár természetesen egyensúlyról, egyenlő megszólásról nem beszélhetünk, sok olyan kisebb és nagyobb egyetem van az Egyesült Államokban, ahol Charles Olson éppen úgy klasszikusként tanítják, mint Walt Whitmant vagy William Shakespeare-t.

Magyarországon Olson neve és munkássága — Kodolányi Gyula és Nagy László korai fordításai ellenére — fájóan ismeretlen. Ez különösen otthoni kanonizált státusza fényében feltűnő, szinte érthetetlen. Igaz, Charles Olson különlegesen nehéz költő — fordí-

tó és olvasó számára egyaránt. Talán sokan azt érezhetik, hogy túl „sok” van belőle — versfolyamai lehangolóak, túlradók; ugyanakkor furcsán szikár, „esetlen” író, akinek sorai és főleg gondolatai idegenül csenghetnek sok ember számára. Lássuk be: nem ilyen költőknél nevelkedtünk, nem ilyen költészetet. Egyáltalán: hol itt a vers? Sehol egy rím, sehol egy hang vagy gondolati összecsengés; még metafora is alig-alig fordul elő. Ezek az írások nem lekerekített, lecsiszolt műrecek, hanem gyakran agrammatikus töredékek, befejezetlen mondatok, ugráló gondolatok sora. S ami a legbosszantóbb lehet: hiányzik mindaz, amit egy versről elvárunk: hogy többet és mást mondjon, mint ami a papíron van, hogy a sorok mögött is legyen valami — jelentés, értelem, titok, rejtély, „metafizikai mögöttes.” Idegenek lehetnek ezek a versek, mert nem is „elemezhető” úgy, ahogy azt iskoláinkban és egyetemünkön tanították, egészen másként kell őket olvasni, hiszen egészen más világlátást közvetítenek.

Az amerikai posztmodern költészet nagy, meghatározó antológiái — így a két Allen-válogatás és a Norton posztmodern költészet-antológia — Charles Olsonnal indítanak.¹ Donald Allen, George Butterick és Paul Hoover fontosnak tartották, hogy válogatásaikban Olson versei mellett esszéi is szerepeljenek — mint a korai posztmodernizmus elméleti megfogalmazásai. Két legismertebb és leggyakrabban idézett esszéje a „Projektív vers” (Projective Verse, 1950) és az „Emberi univerzum” (Human Universe, 1951), de több más tanulmányban, előadásban és levélben tárgyalja a posztmodern kor új szellemi klímáját (más fontos esszék: „The Gate and the Center,” „The Escaped Cock: A Note on Lawrence and the Real,” „Equal, That Is, To the Real Itself,” „The Special View of History,” „A Bibliography on America for Ed Dorn,” „Causal Mythology,” „Proprioception”).

Magát a *posztmodern* szót is Olson használta először. (Őelőtte Arnold Toynbee angol történész is leírta már ezt a terminust, de nem a második világháború utáni irodalomra ill. világképre vonatkoztatva.) 1951-ben Olson több levelében és esszéjében beszél a „poszt-modern” emberről, aki a modernnel ellentétben nem elide-

¹ Lásd Donald Allen, szerk., *The New American Poetry: 1945-1960* (New York: Grove Press, 1960); Donald Allen & George F. Butterick, *The Postmoderns: The New American Poetry Revisited* (New York: Grove Press, 1982); Paul Hoover, Paul, szerk., *The Norton Anthology of Postmodern American Poetry* (New York: Norton, 1994).

genült, hanem otthon van a világban (lásd az Olson-Creeley levelezést, különösen az 1951. augusztus-októberi leveleket, valamint a „The Law” c. esszét). A posztmodern kort igazi vízválasztóként írja le, amely 2500 év hagyományával szakítva új időszámítást vezet be:

Teljes kört jártunk be.

...

Teljes kört: vége rómaiaknak, hippokratáknak és keresztényeknek.

(„Kulcs” — Kodolányi Gyula ford.)

A posztmodernizmus, prefixuma szerint is, bizonyos értelemben meghaladja a modern kort: hagyományos gondolati kategóriáink értelmetlenné válnak, a rendről és a rendszerekről alkotott elképzeléseink gyökeresen megváltoztak.

1950-ben a Harvard Egyetemen 24 költő vett részt — köztük William Carlos Williams, Robert Lowell és Charles Olson — a pszichológus Henry A. Murray (aki egyébként Melville-kutató is volt, akár Olson) kísérletében. A TAT (Tematikus Appercepciók Teszt) lényegében különböző képek felismeréséből, elmeséléséből és értelmezéséből állt. A teszt eredménye Olson számára nyilván nem okozott meglepetést: „magas tolerancia a rendetlenség iránt.” George Butterick ezt a jegyet — a rendetlenség magas szintű tolerálását — a második világháború utáni költészet és általában a posztmodernizmus egyik fő ismérvének tekinti.²

Murray az ún. projektív teszttel többek között arra a kérdésre kívánt választ kapni, kiben milyen igény — esetleg kényszeresség — él a rend, a szabályosság, a felismerhetőség, az érthetőség iránt. Már a romantikusok is megfogalmazták, hogy ritka adottság a Keats-i „negatív képesség,” azaz amikor nem érezzük kényszernek, hogy a körülöttünk folyó eseményeket minden részletében értelmezzük. Olson az elsők között volt, aki a Heisenberg-féle bizonytalansági elvet összekapcsolta a Keats-i „negatív képességgel”: a művészetnek és a tudománynak a „hagyományos” nyugati epistemológiával való elégedetlensége lényegében azonos töről fakad, s annak lebontása is azonos elvek alapján történik.

A megismerhetetlennel — értelmezhetetlennel, felismerhetetlennel — való megbékélés, állítja Olson, idegen a görög filozófiára

² George F. Butterick, „Charles Olson and the Postmodern Advance,” *Iowa Review* 11/4 (1980 ősz), 4.

épülő nyugati gondolkodásmódtól. A láthatatlant a láthatóval nevezzük meg, az elvontat a kézzelfoghatóval, az ismeretlent az ismerttel, a kimondhatatlant a kimondhatóval — ez a metaforikus gondolkodás alapja is. Észre sem vesszük, hogy nyelvünk beépített metaforái tulajdonképpen a megismerés fékjei, ill. mellékvágányai.

Míg kényszeresen keressük a „meta-fizikait,” azaz az érzékelhető mögötti világot, a fizikait önmagában mintha nem is értékelnénk vagy élveznénk. Így elszalasztjuk a lehetőséget arra, hogy — mondjuk — a rózsza vagy a sötét égbolt költői képét önmagában, a maga partikularitásában, az emberi világtól függetlenül olvassuk. Azt gondoljuk, hogy a rózsza fontosabb lesz, ha emberi dimenzióba helyezzük. Minthogy a nyugati civilizációban élünk, a világot emberközpontúnak tekintjük; minthogy ilyen iskolákban tanultunk meg irodalmat olvasni, keressük az elvontat, a láthatatlant, a metaforikust — mindazt a középpontot és változatlan jelenlevőt, melyet Derrida másfél évtizeddel később az *eidos*, *arché*, *telos*, *energeia*, *ousia*, *alétheia*, transzcendentalitás, tudat, Isten, stb. fogalmakkal írt le.³ Mindebből pedig természetesen következik, folytatná Olson, hogy a rózsza és a sötét égbolt költői képébe *beleolvassuk* — mondjuk — a szerelem vagy a *spleen* emberi érzéseit, hangulatait. A posztmodern költő szerint ez a metafizikai gondolkodás — és a metafizikus költészet — nagy tévedése, ahogyan már a romantikus dualizmust elvető első modernista nemzedék, az imagisták is bebizonyították. A posztmodern költőnek ezért vissza kell térnie a metafizika elé.

A világ dolgainak önmagukban való megismerését azonban nemcsak a metafizikai kényszeresség, hanem a kategorizáló hajlam is gátolja. A görög filozófia — Szókratész, Arisztotelész, Platon — hagyományozta ránk ezt a logikai és osztályozó szemléletet, a deskripcióra és analízisre épülő absztrakt („tudományos”) gondolkodást.

A hatalom s az elvonatkoztatás
megfosztja az embert
attól hogy sajátlag több és több legyen

(„Oroszlán a padlón” — Szőcs Géza ford.)

³ Lásd Jacques Derrida, „A struktúra, a jel és a játék az embertudományok diszkurzusában,” *Helikon* 1994/1-2, 21-35.

Nem egyszerűen az a baj a „görögökkel,” mondja Olson, hogy absztrakt kategóriákat erőltettek a világra, s így hibás leírásokat adtak, hanem az is, hogy az élmény, a megélés folyamatait áldozták fel a remélt megismerésért. A gondolkodó ember így kilépett az őt körülvevő természet világából, s elidegenült tőle.

Ez, állítja Olson, az elmúlt 2500 év szellemi és politikai hagyatéka: a görögök a világ megismerhetőségét ígérték a kíváncsi fehér embernek, akivel elhittették, hogy intellektusa révén más teremtmények fölött áll. Pedig, állítja Olson, az ember semmivel sem több ezeknél a teremtményeknél. Az embernél akár a molylepke vagy a szalmaszál is többet tud azzal, hogy az egyik repül, a másik meg vízben jár.

... Nézd:

repülni? azt a légy is tud;
nekivágni a holdnak? a molylepke
úgyszintén azt teszi; vízen járni? előttem jár
egy szalmaszál

(„A dicsőítés” — Szőcs Géza ford.)

„Vedd a természetet alapul,” mondja Olson; „vállald természeted, akár a madár vagy a fűszál teszi” („A hegyeken Kapernaum Kikötőtől délre”). Semmi jó nem származott abból, hogy az ember elhítte, ő a teremtés koronája, s ekképp joga van uralni a természetet. Ez az „egocentrikus humanizmus” lett a veszte is: szellemi arroganciája idegenné és elidegenültté tette, a természetet pedig — melyet uralni hitt — lerombolta. A huszadik században itt áll a „modern ember”: elidegenült önmagától, a többi embertől, a többi teremtménytől és természeti „tárgytól.” Ő maga emelte — egocentrikus humanizmusával — azt a tornyot, mely idegenségét (elidegenültségét) fenntartja. Ezt a tornyot — a racionalizmus tornyát, mely kiemelte a természetből és idegenné tette — kell a mai posztmodern embernek ledöntenie. Erről szól „La Torre” című, az idézett résznél jóval hosszabb verse:

A torony rombadőlt, a ház
hol a fejet használták liftszerkezetnek,
ahol rettenet volt

...

Új kőre, új tufára lesz szükség
 hogy feléptüljön a növekvő torony.
 (Szöcs Géza ford.)

A korai posztmodernizmus alaptétele, hogy ez az elidegenedés — bár természetes következménye civilizációnk irányultságának és axiómáinak — nem a *condition humaine* szükségszerűsége. Nem kell önmagunkkal és a világgal hadban állni; nem szükségszerű, hogy idegenként éljünk a természetben. A metafizikát, a kategorizáló általánosítást és az egocentrikus humanizmust magunk mögött hagyva megkaphatjuk a minket megillető helyet az univerzumban, amennyiben az ember nem kiemelkedni, hanem beolvadni vágyik. Ez a posztmodern életérzés Olson-i jelmondata: „Bizonyosan érzem / hogy a bőrömmel egy vagyok” („Maximus Gloucester városához, 27. levél [elküldetlen],” Nagy László ford.).

A posztmodernizmus tehát nem egyszerűen egy újabb irodalmi-művészeti, kritikai vagy elméleti irányzat, nem egy újabb izmus vagy szójáték. Nem: a posztmodern gondolkodás 2500 év után az első igazi gondolati áttörést ígéri az emberiség számára. Alaptétele a Nyugat sajátos „meghaladása” azzal, hogy annak görög gyökerei elé és mögé nyúl. „Görögök, vége a csatának,” írja („Maximus Gloucester városához, 27. levél [elküldetlen]”). Az Olson-féle korai posztmodernizmus elodázhatatlannak látja, hogy az új szellem meghaladja a görög és a zsidó-keresztény hagyományra épülő nyugati (fehér) civilizációt. Úgy gondolom, ennek három útját különböztethetjük meg Olsonnál: a *visszatérést* a 2500 évvel ezelőtti Európába (pl. Hérodotosztól ill. Homérosztól *visszafelé*), a *kitörést*, kilépést, megkerülést a természet ill. a természeti kultúrák felé (pl. a mexikói maják), ill. az *alámerülést* a személyiség, a tudat, a lélek rétegeibe. Mint George Butterick, a szellemi birtok, az Olson-hagyaték korán meghalt kurátora írja: „Kívánczik a megfogalmazás: minél mélyebben tér vissza az archaikus, primordiális, racionális előtti állapotba az ember, annál inkább — és annál messzebb — lesz képes túllépni a modernségen.”⁴ Ezért fontos *segédtudományai* a posztmodernizmusnak a mitológia, a régészet, a kultúrmorfológia és a mélylélektan, állítja Olson.

⁴ George F. Butterick, i.m., 12.

A posztmodernizmus fogalmában Olson ekképp ötvözi a Nyugat előttiséget a Nyugat meghaladásával: így lesz a *poszt-modern* része a *Nyugat-előtti* (pre-West) és a *Nyugat utáni* (post-West), ill. így lesz a „poszt-modern” szinonimája a *Nyugat utáni* (post-West) — mint ahogyan ezt egy 1951-es esszéjében írja.⁵ Magát a *poszt-modern* kifejezést is azért alkotta Olson, hogy érzékeltesse vele azt az utat, mely az archaikus múltból a jövőbe vezet, a modern koron túlra. A posztmodern ember visszatérhet oda, ahonnan vétetett, a természetbe, ha előbb hátralép, s a kényszeres „megismerhetőség” helyett az élményt, az élmény folyamatában való részvételt választja — kevesebb arroganciával, az ismeretlennel megbékélve, önmagát a többi természeti tárgynak nem fölébe, hanem mellé rendelve. Szemben a „modern emberrel, aki úgy érzi, nem része az ... univerzumnak,” írja Olson 1951-ben, „feltételezésem az, hogy a posztmodern ember azzal az ősi biztonsággal születik, hogy egy vele.”⁶ Ebben áll Olson „objektizmusa,” mely felváltani hivatott a Nyugat egocentrikus humanizmusát.

„Én vagyok a Fehér Ember, az a híres Fehér Ember, a végső sápadtarcú, a megronthatatlan, a Jó, az, aki ezt az országot viszi, vagy aki ez az ország maga,” mondja Olson nem kevés iróniával a Berkeley Egyetemen tartott felolvasásán.⁷ Már a nagy mester, Herman Melville lefejtette a *fehér* ill. *fekete* terminusokról azok örökölt morális címkéit: Moby Dick gonoszsága megtévesztően fehér volt — szinte tiszta. Akárcsak Melville, Olson is kannibalisztikus hajlamokat vélt felfedezni a fehér civilizáció mélyén, melyeket háborúkban, a tengeren és, szentségtörő módon, az eucharisztiaiban látott megjeleníteni. Olson így kel ki a „pejorokrácia,” a rosszabb uralma ellen.

Hárítsd, hárársd, kerüld a
 szennyezést, tisztának lenni
 egy mocskos korban

(„A dicsőítés” — Szöcs Géza ford.)

⁵ Charles Olson, „Definitions by Undoings,” *boundary 2*, 2 (Fall 1973/Winter 1974), 7.

⁶ Charles Olson - Robert Creeley, *The Complete Correspondence*, vol. 7 (Santa Rosa: Black Sparrow, 1987), 115.

⁷ Charles Olson, *Mythologos 1* (Bolin, California: Four Seasons Foundation, 1977), 133.

A pejorokrácia térnyerését látta az állami jótékonyság és a fogyasztói szellem erősödésében. Ezért kedvelte annyira a konsumerizmus nagy Shakespeare-tragédiáját, az *Athéni Timon*-t; Timont is émelítette ez a szennyos világ. Olson „Jégmadarak” című versében is erős az *Athéni Timon*-áthallás, ahogyan ezt Gerrit Lansing kimutatta⁸: „miként rothadhat meg ámulat éji béke / mi tenyészik ott hol a szenny a törvény / mi csúszó-mászók / alatt” (Shakespeare-nél: „Igazság éji és szomszédi béke ...”; IV.1.17). Robert Creeleynek így ír: „NE VÁSÁROLJ ... NE VEDD MEG — amit árulnak ... Tartsd meg a dohányt borra. Ételre. Mozgásra. Győzd le őket. Győzd le őket azzal, hogy nincsen szükséged rájuk.”⁹ Maximus nevében pedig ezt tanítja:

„A bőség közepette, járj
annyira
pőrén
Az édelgés képibe
pisálj
A jóságosság idején
félre menj, félre
tördelj, üsd őket, annyira menj
közel (amennyire bírsz
zúzz
A bőség földjén semmi
közöd ne legyen
Kövesd a legalsók
útját
beleértve
a lábadat, menj
szemközt, menj
dalolj

(„Maximus dalai,” 3. dal, Nagy László ford.)

Mindig szegény ember volt Olson, s ha került is pénze, azonnal elköltötte — ételre, italtra, könyvekre, utazásra. Vagyon vagy bármiféle anyagi javak nélkül halt meg. Mexikóban, a Yucatán bennszülöt-

⁸ Idézi Ralph Maud, Ralph, *WHAT DOES NOT CHANGE. The significance of Charles Olson's „The Kingfishers”*. Kézirat, megj. alatt. 155.

⁹ Charles Olson - Robert Creeley, *The Complete Correspondence*, vol. 3 (Santa Rosa: Black Sparrow, 1981), 131.

tei között ezzel a szegénységgel érzett közösséget — itt találta meg azt a másik humanizmust, mely nem egocentrikus, sőt: nem is emberközpontú, hanem „objektista,” azaz az embert más természeti tárgyakkal tartja egyenrangúnak.

Olson posztmodernizmusa tehát radikálisan új alternatívát mutat az elmúlt 2500 év látásmódja, gondolkodásmódja helyett. A posztmodern költő a változás ágense: „Ami nem változhat / a változni akarás,” hangzik a híres szentencia a „Jégmadarak” első sorában. A költő ugyanakkor radikális is, mert gyökereket tép ki, és prófétikus, mert megmutatja, hogy a jelen forrongó méhéből mit szül a jövő. A lebontás után csak az elemek maradnak: föld, kövek, ásványok.

Amire figyelünk, egyszerűbb
Visszatérnek a föld sói és ásványai
(„Kulcs” — Kodolányi Gyula ford.)

Ez legelső publikált verse, melyben mintegy önmagát értesíti életre szóló, megfontolt döntéséről 1945 tavaszán, felbecsülve mindazt, ami várhat rá. Tudja, hogy kevés a használható múlt, legjobb csak a tiszta elemekből építkeznie.

Charles Olson filozófiájában és költészetében messze meghaladta korát. A Paul Christensen által kimondott értékelés elfogadott az Olson-kritikában: „Az 1960-as évek úgynevezett radikális politikája másodrendű volt Charles Olson egy évtizeddel azelőtt megfogalmazott víziójához képest. Olson egész egyszerűen a századközép radikális képzetének legtisztább megnyilvánulása volt. ... A 'szürke ötvenes évek,' Olsonnal a gyújtópontjukban, ragyogó meglátások és nagy újítások kora volt, melyek ereje negyven évvel később sem halványult el.”¹⁰

Összefoglalva, Charles Olson több vonatkozásban tekinthetjük radikális újítónak. A posztmodern korról kapcsolatos (filozófiai) elképzeléseit összefüggő gondolatrendszerbe építette, és ahhoz organikus költői gyakorlatot párosított. Ma már az irodalomtudomány teljes természetességgel használja az olyan fogalmakat, mint *posztmodernizmus*, *logos/logocentrizmus*, *új humanizmus*, *objektizmus*, *a jelenlét metafizikája*, *szimbológia*, *metafizikai mögöttes*, *nyelvi kinézis*, melyek valamilyen módon mind Olson munkásságá-

¹⁰ Paul Christensen, „The Achievement of George Butterick,” *Sulfur* 21 (1988 tél), 4.

ban eredeztethetők. Természetesen nem Olson volt az első, aki a nyugati gondolkodással, a nyugati filozófiával szembeszállt. Önmagában a tagadásban még nincs is semmi új. Olson azonban valóban továbblépett, amikor költői gyakorlatában, tehát magukban a versekben is, kilépett abból a rendszerből, melyet tagad. Olson képes volt ellenállni a metafizika és a metaforikus látásmód vonzásának, s kikerülni mindazokat a gondolati és nyelvi vágányokat, melyeket csapdáknak tekintett. Verseiben bonyolult cáfolatát adta annak a posztulátumnak, hogy a metafizikai fogalmak lebontása csak a metafizika jelrendszerén belül történhet. A metafizikát az objektizmus gondolkörével kerülte ki, ahol örök események nyílt, metonimikus mezőben hatnak egymásra. Olson gondolati bátorsága talán leginkább abban rejlik, hogy a posztmodern világgép — valamint a posztmodern szöveg — alapvető jellemzőit az objektizmus „új humanizmusában” keresi az ego- és logocentrikus struktúrákkal szemben. Az Olson-i felfogásban a jelenlét metafizika nélküli megvalósítása nem a metafizika *ellenében*, hanem annak *hiányában* történik; nem játékkal, hanem elmerüléssel és immanenciával, ahol a művészet nem saját metafizikájának állandó decentráálásával jön létre, sem a jelölt-jelölő viszony teljes felrobbantásával, hanem az életnek a művészet felé való organikus és észrevehetetlen meghosszabbításával. Ez a „módszer” válik természetes tartalommal írásai-ban. Hiszen csak így lehet, Olson szavaival, „a művészet az élet ikerpárja.”¹¹

Budapest

Bollobás Enikő

¹¹ Robert Creeley, *Charles Olson, Selected Writings* (New York: New Directions, 1966), 61.